

УДК [792.2(092)+929:792.2](477)

А. А. АКСЬОМ*

БАТЬКО УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ (до 170-річчя від дня народження видатного драматурга, актора і режисера Марка Кропивницького)

Висвітлено склад архівних зібрань з фондів ЦДАМЛМ України, присвячених життю і творчості фундатора українського театрального мистецтва XIX – поч. XX ст.

Ключові слова: М. Кропивницький; драматург; режисер; актор; театр; п'єси.

22 травня 2010 року виповнилося 170 років від дня народження видатного українського драматурга, режисера, актора, композитора, основоположника українського професійного реалістичного театру Марка Лукича Кропивницького (1840–1910).

У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України зберігається архівний фонд драматурга, що налічує 113 од. зб. (справ). Він складається з копій та матеріалів періодичної преси і є лише один “архівний” документ – це лист М. Л. Кропивницького до своєї сестри Анни. Зібрав ці документи його молодший син Володимир Маркович Кропивницький, який працював у Ленінграді.

В. М. Кропивницький поклав доклад зусиль до того, щоб увічнити пам'ять про батька та його творчий доробок.

Упродовж багатьох років він працював в архівах різного профілю, вивчав фонди періодичної преси, відбираючи все те, що публікувалося в пресі про сценічну і драматургічну діяльність батька. Крім того, він контактував із людьми, що могли мати листи та інші матеріали батька, з людьми, які знали його особисто або бачили його гру на сцені, задля повнішого висвітлення характерних рис його творчої діяльності та життя, такого творчого, напруженого до останнього дня. Завдяки своїм різнобічним талантам, надзвичайно кипучій енергії, плідній громадській діяльності Марко Кропивницький створив перший реалістичний професійний театр на Україні, що був не тільки “розважальним” закла-

* *Аксьом Алла Андріївна* – головний спеціаліст відділу використання інформації документів ЦДАМЛМ України.

М. Кропивницький. 1885 р.
ЦДАМЛМ України,
ф. 41, оп. 1, спр. 7, арк. 1.

дом, а через слово, гру акторів розкривав грані життя пореформеного села, зародження ліберальної інтелігенції.

Таким чином, цей фонд створено завдяки копіткій роботі В. М. Кропивницького. У 1967 році він передав цей матеріал для збереження до Архіву літератури і мистецтва України.

Архівний фонд складається з рукописних і машинописних копій документів, які відклались за життя М. Л. Кропивницького та після його смерті.

Це дуже різні за змістом та формою матеріали: копії автобіографій, програма телевізійної передачі творів М. Л. Кропивницького в газеті “Вечірній Київ” тощо.

До фонду ввійшли матеріали молодшої дочки М. Л. Кропивницького – Ольги Марківни Кропивницької-Рябової, ті,

що стосуються творчої діяльності батька: афіші, запрошення, фото, які були передані до архіву її сином Ігорем Рябовим.

Зібрані в особовому фонді матеріали становлять собою машинописні тексти оповідань (“Рассказ о турецкой войне, привезённый малоросом в Одессу”, “С хлеба на квас”), його автобіографічні твори, опубліковані в “Вестнике Европы”, “Нова громада”, листи. Серед великої кількості машинописних і рукописних копій є один оригінал – це лист М. Л. Кропивницького до сестри Анни, написаний у 1905 р. Є листи до М. Аркаса, Б. Грінченка, М. Заньковецької, М. Савіної, М. Сумцова, О. Сулова, Д. Яворницького. В листах ідеться про особисті і побутові справи. Вони відбивають надзвичайно напружене творче життя, подолання нескінченних перепон у тогочасній театральній діяльності, в драматургічній творчості. Також зберігаються матеріали до біографії і справи про надання дворянського чину родині Кропивницьких. Матеріали про життя і творчість М. Л. Кропивницького – найбільший розділ фонду. Це численні статті, рецензії, замітки в періодичній пресі дореволюційного і радянського періодів.

Марко Лукич Кропивницький народився 22 травня 1840 року на Кіровоградщині. Батько його, людина твердого характеру та непохитної волі служив управителем панських маєтків, і тому догляду з його боку за малим Марком майже не було. Мати передала Марку любов та здібності до мистецтва взагалі й музики зокрема, яку сама дістала в спадок від свого батька капельмейстера¹. З дитячих років життя Марка Кропивницького складалося нелегко.

Довелося зазнати тому злиднів та лиха, про що через багато років він писав з острахом: “Я боюсь нужды, боюсь нищеты, потому что испытал их; и до сих пор мороз по коже подирает, как вспомню”².

Майже все дитинство перебував Марко або в оточенні великих панів, які здебільшого ставились до нього зневажливо та презирливо, або серед простого закріпаченого люду. Тільки від кріпаків Кропивницький і зазнав утіхи. І друзів у дитинстві він знаходив собі серед бідних та знедолених дітей.

Марка віддали на навчання до Бобринецької повітової школи, яку він закінчив в 1856 р. Після цього він продовжував своє навчання в Київській 2-ій гімназії, котру залишив через три роки перед закінченням: його не було допущено до іспитів, бо він не подав документів, їх не видавала княгиня Кантакузіна.

З незакінченою освітою Марко міг вступити лише вільним слухачем до Київського університету на юридичний факультет, що він і вчинив. Однак провчившись два роки, був звільнений³. На цьому Кропивницький закінчив своє навчання.

Праця “по громадянській лінії” не мала успіху. Марку через це часто доводилось сваритись з батьком, який навіть загрожував синові прокляттям. На угоду батькові Марко і служив. Після батькової смерті Кропивницький залишив службу і вийшов у відставку в 1871 році.

Причина виходу у відставку полягала в великому захопленні Марка Лукича сценою. Познайомився з нею він в Бобринці, де купка інтелігенції, що потрапила до такої глушини, розважалась аматорськими виставами. У них брав участь і Кропивницький. З часом інтерес до театру, зміцнів й знання його настільки вирости, що Марко Лукич став на чолі Бобринецької аматорської трупи. Драматичне мистецтво, захопило Марка цілком, він залишає службу та вирушає до Одеси. Дебютував він у театрі Маркових та Чернишова в ролі Стецька в п'єсі “Сватання на Ханчарівці” 12 листопада 1871 р.

Марко Лукич, не маючи певного амплуа, граючи, за власним зізнанням “всякие роли”, став справжнім артистом на все життя⁴.

У 1881 р. Кропивницький вже виступає в трупі Ашкаренка в Кременчуці як режисер. Тут разом з Ашкаренком він і посилає до Лоріс-Мелікова телеграму про дозвіл на постановку українських спектаклів й дістає його⁵. Але трупу Ашкаренка він скоро полишив і організував

нову трупу, з якою гастролював великими містами України. Виступи Мандрівної трупи Марка Лукича були справжнім тріумфом українського реалістичного театру. Кожна вистава супроводжувалась оваціями, адресами, квітами й безмежним захопленням глядачів.

Виявити розшарування суспільства і сценічним мистецтвом пробуджувати в ньому протест, революціонізувати громадянина, тримати під своїм впливом відсталу з соціального та зрусифіковану з національного погляду громаду – ось що стимулювало Кропивницького до невпинної праці. “Все и вся, – писав він, – подталкивает меня работать. Надо работать, ох, как надо”. Таким чином, театр Кропивницького був рупором найпередовішої частини українського суспільства – “українофільської партії”, про яку, безумовно, мав рацію говорити уряд, як про групу, що “издавна избрала сцену своим орудием для пропаганды своего учения”⁶.

Період від початку створення нового реалістичного театру до середини 90-х рр. XIX ст. був часом розквіту творчих сил Марка Лукича. Деякий час Кропивницький працював у трупі українського театру М. П. Старицького, потім організував власну трупу, до якої ввійшли майбутні корифеї української сцени: геніальний П. Саксаганський, талановиті М. Садовський, І. Карпенко-Карий, М. Заньковецька та інші фундатори українського театру. З ними Марко Лукич здійснив свою знамениту подорож до Петербурга, де новий український театр дістав загальне визнання і в чомусь, як свідчать спогади М. Садовського, став навіть учителем російського кону⁷.

Трупа М. Л. Кропивницького мала надзвичайну популярність у всій Росії, а його ім'я було відоме в найглухіших закутках України.

Від половини 90-х рр. Марко Лукич почав відходити від постійної роботи в театрі. Він побачив, що в житті народжуються нові рухові сили, яких раніше не помічали. Марко Лукич зрозумів, що українському театрові слід ставати на новий шлях. Отже, можливо, не бажаючи “устаритись”, пережити самого себе, він від 1900-х років потроху переходить на систему гастролей.

Відтоді життя своє він почав ділити між виїздами на гастролі в міста України й Росії і господарюванням в придбаному хуторі Затишку під Харковом.

Марко Лукич клопочеться про купівлю землі під садибу, захоплюється рільництвом, виводить цегельний завод для потреб хутора. “Доки я морочився з своїм хутором... доти я завжди почував себе в грошових утисках. Тепер же... мене будучина не страшить”, – зізнавався Кропивницький. Говорив він в даному випадку не тільки про себе, але й про свою родину, яку ніжно любив і для якої без відпочинку працював⁸.

Господарство не поглинало всього Марка Лукича повністю. Маючи право на відпочинок, він в своєму будинку влаштував сцену, де ставив

вистави, про що писав до Сулова: “Я собі зібрав трупу з крест'янських дітей (це була перша дитяча трупа), і вистановляю по селах “Козу-Дерезу”, “Івана-Телешка” й “По шучому велінню”⁹.

В 1910 р. Кропивницький приїхав до Одеси, де колись розпочинав свою кар'єру. Погостювавши у свого сина, виїхав з Одеси до Харкова на хутір Затишок. У вагоні йому стало погано, й на колишній станції Підгірній на 70-му році життя він помер. Це сталося 21 квітня 1910 року. Похований М. Л. Кропивницький у Харкові.

Протягом майже сорокарічної праці Кропивницький виявив себе не тільки як вчитель та артист, але й як режисер, поставив оперетку в Криму (на самому початку своєї мистецької праці).

Нічого дивного, що при суворих вимогах Кропивницького щодо театральної справи, його заслуги у становленні українського театру визнавали навіть вороги України. Під час перебування трупи в Петербурзі, де українських акторів визнали бажаними гостями, Марко Лукич з гордістю констатував: “Нас признали”¹⁰.

Він все прораховував, цинив і переоцінював, боявся схибити. “А может быть, – писав він в листі до Маркович, – тут неправильно поставлен знак препинания и, если его перенести или совсем уничтожить, выйдет как бы отмена казни? А что, если писавший ошибся, или недослышал, или не досмотрел”¹¹. Звідси зрозуміла величезна обережність Кропивницького, його постійний контроль за собою, намагання не поставити себе в непевне становище. “Я придерживаюсь всегда мудрого совета, – признавался Марко Лукич, – где не любят, не бывай, а где любят, не учащай”¹².

До твердо засвоєних правил життєвих Кропивницького належала його любов до праці. Не можна уявити собі Кропивницького без роботи. “Не думайте,- писав він до Маркович, – что я валяюсь в постели – нет, я не избалован”¹³. День його був завжди заповнений. Зранку, наприклад, він йшов до театру й там старанно працював. Старанно обдумував ролі і витрачав енергії стільки, “чтобы хватило сил для

М. Кропивницький. 1894 р.
ЦДАМЛМ України,
ф. 41, оп. 1, спр. 7, арк. 2.

спектакля”. Він страшенно лякався уступок, бо, мовляв, “под конец, пожалуй, отрешисься от того, во что свято верил, что читил, чему поклонялся. Да, боже, меня сохрани и помилуй”¹⁴. Недарма ж самого себе Кропивницький називав невгамованим. Він був постійно в творчому пошуку, нагадував сонце, яке світило й гріло. Він не лякався ставати до боротьби з царською адміністрацією за український театр, не спускаючи з ока громадсько-української справи.

Він волів не говорити, а робити. І роботою цілого його життя був витворений ним побутово-реалістичний український театр, який справедливо.

Не можна не згадати його музично-драматичних творів М. Кропивницького, таких як “Пошилися в дурні”, “Пісні в лицах” та “Вій”, де, крім народних пісень, вдало пристосованих автором до драматичних творів, немало є власних музичних композицій.

Численні матеріали про М. Кропивницького розпорошені по фондах письменників, акторів, композиторів, літературознавців, театрознавців в ЦДАМЛМ України. Це статті і дослідження, матеріали до біографії, зібрані театрознавцем П. Рупіним, статті та листування з фонду музикознавця Л. Кауфмана, бібліографічний нарис Тараса Слабченка, підбірка документально – художньої біографії М. Кропивницького з фонду літературознавця Д. Нитченка та театрознавця М. Йосипенка, спогади С. Тобілевич, П. Коваленка, О. Ватулі, В. Василька, ескізи декорацій М. Духновського до постановок п’єс драматурга.

В історії вітчизняної культури М. Л. Кропивницький посідає визначне місце. Сучасники ще за життя шанобливо називали його “батьком українського театру”. Великий актор, режисер і драматург, він до останніх днів працював для сцени, утверджуючи реалістичне сценічне мистецтво в українському театрі. Кропивницький виконав близько 500 ролей, написав понад 40 драм, комедій, водевілів. Йому належить заслуга створення першої на Україні дитячої театральної трупи. Своїми п’єсами “Івасик-Телесик” та “По щучому велінню” драматург започаткував репертуар для театру юного глядача. Кращі його твори “Дай серцю волю, заведе в неволю”, “Доки сонце зійде, роса очі виїсть”, “Глитай, або ж Павук”, “По ревізії”, “Олеся” увійшли до золотого фонду української драматургії, стали визнаними шедеврами світової літератури¹⁵.

Ім’я Марка Кропивницького “довго буде сіяти яскравою зіркою в ряду з кращими іменами світових письменників і акторів”¹⁶.

Продовжувач сценічних традицій М. С. Щепкіна, К. Т. Соленика, І. Х. Дрейсіга, Кропивницький був учителем кількох поколінь акторів і залишив після себе цілу артистичну школу. Майже всі його сучасники – видатні діячі української сцени: М. Заньковецька, М. Садовський,

П. Саксаганський, Г. Затиркевич-Карпинська, Д. Мова, Л. Ліницька, І. Мар'яненко та багато інших вчилися театральній майстерності під його керівництвом і своїм успіхом були зобов'язані йому.

¹ ЦДАМЛМ України, ф. 90, оп. 1, спр. 52, арк. 14.

² Там само, арк. 11.

³ ЦДАМЛМ України, ф. 41, оп. 1, спр. 4, арк. 18.

⁴ Там само, спр. 30, арк. 23.

⁵ ЦДАМЛМ України, ф. 90, оп. 1, спр. 55, арк. 46.

⁶ Там само, спр. 52, арк. 130.

⁷ ЦДАМЛМ України, ф. 90, оп. 1, спр. 50, арк. 7.

⁸ Там само, арк. 12.

⁹ ЦДАМЛМ України, ф. 90, оп. 1, спр. 52, арк. 19.

¹⁰ ЦДАМЛМ України, ф. 41, оп. 1, спр. 30, арк. 34.

¹¹ ЦДАМЛМ України, ф. 90, оп. 1, спр. 52, арк. 28.

¹² Там само, арк. 35.

¹³ Там само, арк. 38.

¹⁴ Там само, арк. 23.

¹⁵ Там само, арк. 44.

¹⁶ Там само.

Освещен состав архивных собраний из фондов ЦДАМЛМ Украины, посвященных жизни и творчеству основателя украинского театрального искусства XIX – нач. XX ст.

Ключевые слова: М. Кропивницький; драматург; режиссер; актер; театр; пьесы.

The review tells about of the archival collections of Central State Archive-Museum of Literature and Arts of Ukraine, denoted to the life and art activity of M. Kropyvnyts'kyi, the founder of the ukrainian theatrics in XIX – beginning of XX century. There is highlighted the feat of “father of the ukrainian theatre” in the conditions of prohibition by tsarism of the ukrainian word and culture.

Keywords: M. Kropyvnyts'kyi; playwright; stage manager; actor; theatre; plays.